«6D030100-Құқықтану» мамандығы бойынша
PhD докторы дәрежесін алу үшін ұсынылған

Отыншиева Айдана Айтукызының

«Қазақстандық және шетелдік заңнама бойынша жеке тұлғаның құқықтық мәртебесі: Қазақстан Республикасы және Ұлыбритания мемлекетінің тәжірибесіне салыстырмалы-құқықтық талдау» тақырыбындағы диссертациялық жұмысына

АҢДАТПА

Диссертацияда Қазақстан Республикасының және Ұлыбританияның тәжірибесі негізінде адамның құқықтық мәртебесі қарастырылған. Отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми көзқарастарына салыстырмалы талдау; адам құқығын қорғаудың проблемалық жақтарын ашады.

Диссертация тақырыбының өзектілігі. Жаһандану дәуірінде адамзат өркениетінің өзекті мәселелерін шешудегі жеке тұлғаның құқықтық мәртебесінің рөлі артып келеді. Құқықтық мәртебеге адамның және азаматтың құқықтары, мүдделері, бостандықтары мен міндеттері кіреді. Соңғы жылдары әлемдік құқықтық жүйеде және Қазақстанның құқықтық жүйесінде түбегейлі өзгерістер болды. Бұл өзгерістер адам құқықтарын қорғау, сақтау және дамыту үшін негіз болады. Бұл бір жағынан, әлемдік жаһанануға негізделген интеграция және аймақтандыру процесі, екінші жағынан, Қазақстандағы ішкі саяси және либералды реформалар процестері.

Адам мен азаматтың құқықтық мәртебесін реттеу саласындағы ұлттық заңнаманың дамуына айтарлықтай ықпал ететін бірқатар халықаралық құжаттар бар. Олардың ішінде ең алдымен 1948 жылғы Адам құқықтарының жалпы декларациясын, 1966 жылғы Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні, 1966 жылғы экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактіні атап өту керек. Аталған құқықтық құжаттар негізінде «Құқықтар туралы Билль» жарық көрді. Ол барлық халықтар мен мемлекеттер жүзеге асыруға, ұсынуға, тануға және сақтауға тырысатын жарияланған идеялар, көзқарастарды қамтиды.

1993 жылғы 28 қаңтарда қабылданған Қазақстан Республикасының алғашқы Конституциясы алғаш рет адамның табиғи құқықтары мен бостандықтарының басымдығын жариялады. Бұл ереже одан әрі 1995 жылы 30 тамызда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілді. Бұл құқықтар мен бостандықтар басқа конституциялық заңдарда көрсетілген. Біз Қазақстан Республикасының азаматтығы туралы заңның маңыздылығын ерекше атап өтеміз.

Астана Халықаралық Қаржы Орталығын (АХҚО) құру әлемдегі ең дамыған отыз елдің қатарына ену құралдарының бірі болып табылады. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев өзінің бір сөзінде «біз бұл міндеттің өте ауқымды екенін түсінеміз және қабылдаймыз.

Бұл жаңа сапалы инвестициялар мен технологияларды тарту мен ұстап тұруды қамтамасыз ететін тұрақты жоғары сапалы экономикалық өсуді талап етеді. Алайда, біз реформадан қорықпаймыз. Сондықтан, бұрынғы Кеңес Одағының аумағында тұңғыш рет ағылшын құқығы біздің елімізде ортақ әділет жүйесі аясында сәтті қолданыла бастайды. Мен, ең құрметті және беделді британдық судьялардың құрамынан тұратын АХҚО сотының құрылуы, оған түпкілікті сәттілігін қамтамасыз ететініне сенімдімін. Бүгінгі таңда АХҚО соты мен халықаралық төрелік орталығы (ХТО) өз тарихын жаза бастайды және жергілікті және жаһандық деңгейде сенім элементін дамытады. Біздің бәсекелік артықшылықтарымызды пайдаланатын уақыт жетті», - деген еді.

Халықаралық төрелік орталығы АХҚО-дағы азаматтық және кәсіпкерлік дауларды шешудің ең оңтайлы халықаралық стандарттарына сәйкес әрекет ететін сот ісін жүргізудің тәуелсіз, экономикалық тиімді және жедел баламасын ұсынады.

Қазақстан Республикасында адам құқықтарын қорғау жөніндегі заңнаманы және шараларды жетілдіру бойынша негізделген ұсыныстар мен ұсыныстарды қамтитын жаңа ғылыми және теориялық тәсілдерді әзірлеу қажеттілігіне назар аудару қажет. Мемлекеттің басты міндеті адам құқықтарын тиімді қорғау екенін ескере отырып, заң ғылымы алдында адамның құқықтық мәртебесінің негізгі ерекшеліктерін кешенді зерттеу міндеті тұр. Жоғарыда аталғандардың барлығы диссертациялық зерттеудің өзекті екендігін көрсетеді.

Диссертация тақырыбының зерттелу деңгейі. Адамның және азаматтың құқықтарын, бостандықтарын және міндеттерін зерделеу философия, әлеуметтану, саясаттану, құқықтану сияқты түрлі салалардың әртүрлі ғылыми бағыттары мен аспектілерінде жүргізілуі мүмкін, ол бұл мәселені жан-жақты және толық зерттеуге мүмкіндік береді.

Осы заманда жеке тұлғаның құқықтық мәртебесін зерттеген отандық ғалым заңгерлердің легі де қалыптасып үлгерді. Олар: С.С.Сартаев, С.З.Зиманов, Ғ.С.Сапарғалиев, М.Т.Баймаханов, В.А.Ким, З.К.Кенжалиев, Д.М.Баймаханова, А.С.Ибраева, Г.Р.Усеинова, К.К. Айтхожин, С.К. Амандыкова, З.К. Аюпова, Б.К. Байкадамов, С. Н. Сабикенов, А.Сман, А.А.Сабитова, А.Божкараулы, А.И.Пильников, В.В.Мамонов, Ж.Д.Бусурманов, Б.Б.Интыкбаева, А.В.Турлаев, Ж.Т.Баймуханбетова және басқалары.

Жеке тұлғаның құқықтық мәртебесінің түсінігі, даму тарихы, адам құқықтары мен бостандықтарының орны мен рөлі, сарапануы, азаматтық тұжырымдамасы келесі ресейлік ғалым-заңгерлермен зерттелді. Олар: С.А.Авакьян, Н.Г.Александрова, М.В.Баглай, Н.В.Витрук, Н.Н.Алексеев, К.Д.Кавелин, П.И.Новгородцев, Л.И.Петражицкий, Е.Н.Трубецкая, Б.Н.Чичерин, Н.И.Матузов, Е.А.Лукашева, Г.В.Мальцев, В.С.Нерсесянц, С.С.Алексеев, В.С.Шевцов, В.Е.Чиркин, Ю.А.Дмитриев, В.И.Иванова, В.О.Лучин, А.В. Малько, В.А.Масленников, Н.А.Михалева, В.А.Патюлин, Ф.М.Рудинский, Б.Н.Топорнин, В.А.Четвернин, Б.С.Эбзеев, А.Х. Абашидзе, К. А. Бекяшева, И.П. Блищенко, А.В. Василенко және басқалары.

Зерттеу жұмысын Қазақстан Республикасымен қатар, Ұлыбритания мемлекетінде де адам құқықтарының мәртебесін зерттеген ғалымдар да

баршылық. Олар: P.Alston, K.Annan, A.Bayefsky, T.H.Marshall, W.Kymlicka, F.Klug, A.Cassesse, P.Jones, P.Webb, N.Yuval-Davis, J.Castellino, H.Wray, E.F.Isin, P.K.Wood, B.S.Turner, J.Barbalet, M.Galey, K.R.Arnold, S.R.Amelli, N.Glazer, G.Nielsen, E.Kofman, C.Joppke, T.Faist, R.Koopmans, G.Berb, I. Brownlie, J. Carey, B.E. Carter, M. Doxey, P. Drost, J.Fitzpatrick, B.B. Ghali, J.P. Humphrey, H. Kelsen, B. Kimoon, H.Lauterpacht, L. Leblanc, M. McDougal, J. Merrils, M.Reisman, A. Robertson, Sh.Benhabib және т.б.

Адам құқықтарын зерттеуге арналған бірқатар диссертациялық еңбектер де баршылық. Адам құқықтарының мәселелерін қазақстандық белгілі ғалым, профессор Д.М.Баймаханова өзінің «Проблемы прав человека в системе конституционализма в Республике Казахстан» докторлық диссертациясында жете зерттеді.

А.Сманның «Правовое положение личности в Республике Казахстан (конституционно-правовой аспект)» докторлық диссертациясы Қазақстанда жеке тұлғаның құқықтық мәртебесінің конституциялық бекітілуін қарастырған.

А.Б.Сейфуллинаның «Ограничение прав и свобод человека в правовом государстве (общетеоретические проблемы)» диссертациялық қолжазбасында адам құқықтарының шектелуі жолдарын зерттеген.

Сонымен қатар, А.М.Дюсекованың «Проблемы имплементации норм международных пактов и конвенций по правам человека в национальном законодательстве Республики Казахстан» диссертациясында адам құқығын қорғайтын халықаралық құжаттарды, отандық заңнамаларды талдаған.

А.Б.Жумагуловаңың «Институт прав человека и гражданина: проблемы теории и практики» диссертациялық зерттеуінде адам және азаматтың құқығы институты теориялық және тәжірибелік мәселелерді ескере отырып, қарастырылған.

Біздің жұмыс қазіргі кезеңде жаһандану жағдайында жеке тұлғаның құқықтық мәртебесін анықтауға және Ұлыбритания мемлекетімен салыстыруға арналып жазылған, сондықтан осы тұсымен де басқа жұмыстардан ерекшеленеді.

Диссертациялық жұмыстың мақсаты – жаһандану жағдайында Қазақстан Республикасындағы және Ұлыбританиядағы жеке тұлғалардың құқықтық мәртебесін зерттеу, Қазақстан Республикасының адам құқықтары туралы заңнамасын жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Осы мақсатқа жету үшін **келесі міндеттер** қойылады:

– Жаһандандық үдерістер арқылы жеке тұлғаның құқықтық мәртебесін ашу және оған авторлық тұрғыдан түсінік беру, адам құқықтарының қорғалуының құқықтық негіздерін қарастыру;

– Қазақстанда адам және азамат құқықтары мен бостандықтарының қалыптасу ерекшеліктерін айқындау, азаматтық институтын талдау және оны арықарай дамыту жөнінде ұсыныстар жасау;

– Ұлыбритания мемлекетінде жеке тұлғаның құқықтық мәртебесінің ерекшеліктерін ашу, адам мен азамат құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру механизмдерінің қамтамасыз етілуінің анықтау;

– Қазақстан Республикасы және Ұлыбритания мемлекетіндегі жеке тұлғаның құқықтық мәртебесіне салыстырмалы талдау жасау, азаматтық институтын жетілдіру үшін халықаралық құқық нормаларын және шетел тәжірибесін еліміздің заңнамасына енгізу мүмкіндіктерін қарастыру;

– Қазақстан Республикасы және Ұлыбритания мемлекетінің тәжірибесін талдау негізінде адам құқықтарын қорғау механизмдерін жетілдіру мақсатында құқықтық тәжірибе үшін ұсыныстар енгізу.

Зерттеу объектісі - жеке тұлғаның құқықтық мәртебесін анықтау барысында туындайтын қоғамдық қатынастар.

Зерттеу пәні болып Қазақстан Республикасы және Ұлыбритания мемлекетінің ішкі заңнамаларында, халықаралық декларацияларда, Конвенцияларда, жарғыларда және Қазақстан Республикасы және Ұлыбританияның адам құқықтары мен бостандықтарының іске асырылуы, қорғалуы, қамтамасыз етілуі табылады.

Зерттеудің әдістемелік базасы. Диссертациялық зерттеудің әдістемелік негізі жалпы ғылыми-зерттеу әдістерімен қалыптасады. Диссертацияда келесідей жалпы ғылыми таным әдістері қолданылды: анализ және синтез, дедукция және индукция, диалектикалық, материалистік және т.б. Жұмыс жеке ғылыми таным әдістерін – құрылымдық-функционалдық, нақты-тарихи, логикалық, статистикалық және т.б. кешенді қолдану арқылы жүзеге асты. Сондай-ақ, еңбекте формальды-заңды, талқылау, салыстырмалы-құқықтық сынды арнайы құқықтық әдістер де пайдаланылды.

Зерттеудің теориялық базасын Қазақстан Республикасы Мемлекет басшысының жолдаулары, монографиялық зерттеулер мен қазақстандық және шетелдік жетекші ғалымдардың ғылыми еңбектері құрайды.

Зерттеудің нормативтік базасы. Зерттеудің нормативтік базасын қолданыстағы Қазақстан Республикасының Конституциясы; Қазақстан Республикасының Азаматтығы туралы заңы; Қазақстан Республикасының өзге де құқықтық актілері; халықаралық декларациялар, жарғылар, Конвенциялар мен келісімдер; Ұлыбританияның Адам құқықтары туралы актісі және т.б. ұлттық және халықаралық құқықтық құжаттар құрайды.

Зерттеудің тәжірибелік базасын Конституциялық Кеңестің нормативтік қаулылары, Қазақстан Республикасы Президентінің, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесі басшысының сөздері, статистикалық зерттеу деректері құрайды.

Диссертация жұмыстың ғылыми жаңалығы. Диссертациялық зерттеудің ғылыми жаңалығы заманауи ғылыми көзқарастар мен заманауи шындықтарды талдау негізінде адамның құқықтары мен бостандықтарын реттеу мен қорғаудың құқықтық негіздерін жан-жақты зерттеуден өткізілді.

Жеке тұлғаның құқықтық мәртебесінің мәні мен мағынасын ашатындай, барлық анықтамаларға қосымша болатын жаңаша түсінік берілді. Жеке тұлғаның мәртебесінің дамуының тарихи кезеңдерінің көріністері мен өзіндік ерекшеліктері бағамдалды; адам құқықтарын, азаматтық концепциясын зерттеу саласындағы жинақталған шетелдік тәжірибені қазақстандық тәжірибеде қолдану мүмкіндіктері тұжырымдалды.

Алғаш рет Қазақстан Республикасы және Ұлыбритания мемлекетіндегі жеке тұлғаның құқықтық мәртебесіне, оның ішінде адам құқықтары мен бостандықтарына, азаматтығы құқығына салыстырмалы талдау жасалынды. Шетел тәжірибесінің оңтайлы тұстарын еліміздің заңнамасына енгізу жолдары қарастырылды. Адам құқықтарын қорғаудың жаңартылған жүйесі авторлық тұрғыдан ұсынылып, тәжірибеге енгізілді.

Диссертациялық жұмыстың ғылыми жаңалығы келесі нәтижелерден көрініс табады:

1. Жеке тұлғаның құқықтық мәртебесі әлеуметтік мәртебенің бөлігі болып табылады және адам мен азаматтың қасиеттеріне байланысты болады деген тұжырым жасалды. Жеке тұлғаның «құқықтық мәртебесі» және «құқықтық жағдайы» ұғымдары тең мағыналы болып табылады. Адамның құқықтық мәртебесі құқықтардың, бостандықтар мен міндеттердің жиынтығы және осы құқықтарды қорғаудың кепілдіктері ретінде анықталады.

2. Азаматтық институтының маңыздылығы дәлелденген. Азаматтық институты - бұл Қазақстан Республикасы мен Ұлыбританияның конституциялық құқығындағы ерекше институт және қазіргі мемлекеттіліктің негізі екендігі анықталды.

3. Ұлыбританияда біртұтас Конституцияның болмауына байланысты адам мен азаматтың құқықтары, бостандықтары, міндеттері туралы жүйелі түрде мәлімет берілмейді, өйткені олар әртүрлі заңдармен, сот прецеденттерімен және құқықтық әдет-ғұрыптармен реттеледі. Құқықтар мен бостандықтардың сот арқылы тиімді қорғалуын қамтамасыз етуге ерекше назар аударылады. Адам құқықтары мен бостандықтарын мемлекеттік қорғау аясында британдық омбудсмен моделі қызығушылық тудырады.

4. Ағылшын құқығы нормаларын Қазақстанның құқықтық тәжірибесінде қолдану процесіне ғылыми талдау жасалды. Бұл процесс Конституцияның және халықаралық құқықтың үстемдігін қамтамасыз ететін инвестициялық заңнаманы дамыту үшін қажет деп тұжырымдалды.

5. Адам құқықтары мен бостандықтарының қазіргі заманғы тұжырымдамаларына ғылыми талдау жасалды; адам құқықтарына либералды (батыстық), мұсылмандық, марксистік-лениндік (социалистік) көзқарастардың ерекшеліктері анықталған. Жеке тұлғаның құқықтық мәртебесі мемлекеттік және әлеуметтік құрылыстың негізгі қағидаттарының бірі болуы керек деген тұжырым жасалды. Қазақстан Республикасының азаматтығы институтын жетілдіруге бағытталған ұсыныстар әзірленді.

Қорғауға ұсынылатын тұжырымдар:

1. Диссертацияда жеке тұлғаның құқықтық мәртебесі - адамның мемлекет пен қоғамдағы заңды түрде бекітілген жағдайы деп танылады. Жеке тұлғаның құқықтық мәртебесі әлеуметтік мәртебенің бір бөлігі болып табылады және адам мен азаматтың қасиеттерімен байланысты болады. Жеке тұлғаның «құқықтық мәртебесі» және «құқықтық жағдайы» ұғымдары тең мағыналы болып табылады. Жеке тұлғаның құқықтық мәртебесі заңды тұлғалардың құқықтық мәртебесіне қарағанда адамдар үшін анықталады. Жеке адамның құқықтық мәртебесінің негізін - оның құқықтары, бостандықтары,

мүдделері мен бірліктегі міндеттері құрайды. Жеке адамның бостандығы оның құқығы да болып табылады. Жеке тұлғаның құқықтық мәртебесі Конституцияда бекітілген және адам құқықтарының жаңа тұжырымдамасына негізделген. Ол жеке адамның құқықтары мен бостандықтарының жалпы құқықтық стандарттарын белгілейтін, деңгейін анықтайтын халықаралық-құқықтық құжаттарға негізделген.

Біздің ойымызша, жеке тұлғаның құқықтық мәртебесі дегеніміз - оның қоғам мен мемлекет арасындағы қатынастардағы оның нақты күйін көрсететін, адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын, заңды мүдделерін, құқық субъектілігін, азаматтығын, заңды жауаптылығын қамтитын адамның құқықтық жағдайы. Бұл анықтама ғылыми айналымдағы жеке тұлғаның құқықтық мәртебесін анықтайтын басқа анықтамаларға қосымша және ол анықтамаларды толықтыруға бағытталған болып табылады.

2. Қазіргі құқықтық танымда құқықтық мәртебені түсіну адам құқықтарының Жалпы Декларациясы мен конституциялық нормалармен ұштасады. Оның басты себебі – Қазақстанның тарихи дамуының ерекшеліктері болып табылады. Қазақстандық мемлекетте мемлекеттік құқық ғылымы XX ғасырда қалыптаса бастады. Алғашқы Қазақ Кеңестік Конституциялары – Негізгі заңдар бірқатар адам құқықтарын бекіткен болатын. Бұл кезеңдегі Негізгі заңдар адам мен азаматтың құқықтық мәртебесін айрықша категория ретінде көрсетпеді. Жеке тұлғаның құқықтық мәртебесін айқындайтын арнайы институт-азаматтық институты болып табылады. Құқықтық мемлекетті жетілдіру үшін азаматтық институтын зерттеу және ғылыми негіздеу қажет, өйткені ол қазіргі заманғы мемлекеттіліктің негізі болып табылады. Интергациялық үдерістердің дамуы азаматтық институтты жетілдіруге және шет ел заңдарын талдау негізінде қазақстандық заңнама шеңберінде азаматтықты дамыту жолдарын әзірлеуге, қазіргі мемлекет пен қоғамда азаматтықтың рөлін анықтауға мүмкіндіктер береді.

Азаматтық институтын арықарай бекіту арқылы адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету бойынша құқықтық нормалардың нәтижелі әрі мақсатқа сай дамуы құқық ғылымының маңызды міндеттерінің бірі болып табылады. Құқықтық құбылыс ретінде азаматтық институтының тарихи дамуы және оның қазіргі әлемде қалыптасуы осы институтты талдауға қажеттікті туындатады. Азаматтық мемлекеттілік идеясының базалық компоненті әрі тұлға мен мемлекеттің өзара қарым-қатынас жасауының құқықтық негізі болып қарастырылуы тиіс. Диссертация мазмұнында азаматтық институтын жетілдірудің жолдары қарастырылады. Сонымен қатар, Ұлыбритания мемлекетінің Омбудсмен институтының оңтайлы тұстарын еліміздің тәжірибесіне енгізу қажеттігі айқындалады.

3. Ұлыбританияда адам мен азаматтың құқықтары, бостандықтары, міндеттері туралы жүйелі түрде мәлімет берілмейді, өйткені олар әртүрлі заңдармен, сот прецеденттерімен және құқықтық әдет-ғұрыптармен реттеледі. Құқықтар мен бостандықтардың сот арқылы тиімді қорғалуын қамтамасыз етуге ерекше назар аударылады. Ұлыбританиядағы адамның құқықтық мәртебесінің даму тарихы ортағасырлардан басталады. Бұл 1215 жылғы

Еркіндіктің Ұлы Хартиясында, 1679 жылғы Habeas Corpus Act, 1989 жылғы Құқық туралы Билльде көрініс тапты. Бұл актілер британдық адам құқығы туралы заңның қалыптасуы мен дамуын айғақтайды. Нәтижесінде британдықтарда мынандай қағида пайда болды: «субъектілер заңмен тыйым салынбаған нәрсенің бәрін жасауға құқылы».

Қазіргі уақытта, Ұлыбританияда, азаматтық құқықтарға: адамның және тұрғын үйге қол сұғылмауы, ар-ождан мен дін бостандығы, хат алмасу және телефон арқылы сөйлесу құпиялығы, жеке өмірді бақылаудың электронды құралдарынан қорғау кепілдендірілген. Адам құқықтары мен бостандықтарын мемлекеттік қорғау аясында британдық омбудсмен моделі қызығушылық тудырады.

4. Жеке тұлғаның құқықтық мәртебесін анықтау барысында диссертацияның мазмұнында шет ел тәжірибесі қарастырылады. Біздің ойымызша, жеке тұлғаның құқықтық мәртебесі саласын реттейтін қолданымдағы еліміздің заңнамасын жақсарту мен жетілдіру үшін ұсыныстар енгізуді жөн көріп отырмыз, атап айтқанда: елімізде сот әділдігін жүзеге асыру үшін ағылшын құқығының қағидаларын ендіру қажет, ол үшін ағылшын сот тәжірибесінің қажетті тұстарын еліміздің сот практикасын іске асыруда қолдануымыз керек, бұл дамыған демократиялық мемлекеттерде сот билігінің және адам құқықтарының іске асырылуының көрінісі болып табылады; диссертацияда британдық сот практикасын негізге ала отырып, еліміздің сот жүйесін жетілдіру негізінде судьялардың біліктілігін арттыру қажеттігі, халықаралық деңгейдегі істерді шешуі үшін судьяларды дайындауымыз қажеттігі туралы негізделеді, бұл жеке тұлғаның құқықтық мәртебесін ұлғайтып, құқықтық мемлекеттің, азаматтық қоғамның арықарай дамуына және азаматтардың құқықтық санасы мен мәдениетінің артуына әкеп соқтыратын болады. Ағылшын құқығы нормаларын Қазақстанның құқықтық тәжірибесінде қолдану процесіне ғылыми талдау жасалды. Бұл процесс Конституцияның және халықаралық құқықтың үстемдігін қамтамасыз ету және дамыту үшін қажет деп тұжырымдалды.

5. Адам мен азаматтың мәртебесін құқықтық реттеудің маңызды элементі болып жеке тұлғаның мәртебесі тұжырымдамасын бекіту, тұлғаның қоғамда және мемлекетте алатын орнын анықтау болып табылады. Адамның қоғам және мемлекет тіршілігінде алатын орны, оларға тиесілі құқықтары мен бостандықтары туралы түрлі адамзатпен қалыптастырылған дүниетанымдық тұжырымдамалар әзірленген болатын. Ол тұжырымдамалар зайырлы және діни, жеке және ұжымдық, құқықтық рәсімі бар және әдет ғұрып түрінде және т.б. Қазіргі заманғы конституцияларда жеке тұлғаның мәртебесін бекітетін үш тұжырымдамалар бар, олар: либералды (батыстық), мұсылмандық, маркстік-лениндік (социалистік). Әлем елдерінің конституцияларында тұлғаның мәртебесінің тұжырымдамалары адамның жеке, саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени құқықтарын қамтиды. Біздің ойымызша, бірінші орында жеке тұлға ретінде адам, оның өмірі, қол сұғылмаушылығы, бостандығы болуы керек, екінші орында оның қоғамдық өмірде және мемлекет ісіне араласуға мүмкіндігі болуы керек, үшіншіден экономикалық үдерістердің қатысушысы

болуына құқық беру керек.

Жеке тұлғаның мәртебесін бекітетін жаңартылған жүйе мемлекеттік және қоғамдық құрылыстың негізгі қағидаларының бірі болуы тиіс. Ол адамның негізгі және салалық құқықтарын, бостандықтарын және міндеттерінің тізімін және мазмұнын анықтауы қажет, мемлекеттік органдардың қызметінің мақсаттарын, міндеттерін және мазмұнын көрсетуі керек. Бұл мәселелер диссертацияның мазмұнында жете зерттеледі және ұсыныстар беріледі.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы. Зерттеудің материалдары жеке тұлғаның құқықтық мәртебесін анықтау, адамдардың құқықтарын қорғау саласындағы заңдарды жетілдіруге және арықарай дамытуға септігін тигізеді және азаматтық институтын жетілдіру, омбудсмен институтын дамыту үшін, сонымен қатар, адам құқығының рөлі мен маңызын талдауда жаңа жолдарды негіздеу үшін негіз ретінде пайдаланылуы мүмкін.

Зерттеудің тәжірибелік маңыздылығы. Зерттеу нәтижелері «Мемлекет және құқық теориясы», «Конституциялық құқық», «Әкімшілік құқық», «Мемлекет және құқық тарихы» пәндерін оқытуда, тиісті оқулықтар мен ғылыми жобаларды дайындауда университеттерде заңгерлерді даярлау процесінде қолданыла алады. Оларды конституциялық құқық нормаларын жетілдіру үшін, құқық қорғау органдарының қызметінде, азаматтықты қабылдау немесе бас тарту кезінде, құқық қорғау ұйымдарының тәжірибесінде де қолдануға болады.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңдарын жетілдіру мақсатында құқықшығармашылық қызметтері барысында, адам құқықтарын дамыту саласындағы ұйымдардың қызметтері мен тәжірбиесінде жұмыста көрініс тапқан қорытындыларды, ұсыныстарды, қорғауға ұсынылатын ережелерді қолдануға болады.

Диссертациялық жұмыстың нәтижелері тиісті проблемаларды одан әрі дамыту, қазақ қоғамының конституциялық және құқықтық дамуындағы қазіргі үрдістерге сәйкес күрделі ғылыми және тәжірибелік зерттеулерді тереңдету, демократиялық құқықтық мемлекеттің құрылысы үшін қолданылуы мүмкін.

Зерттеу нәтижелерін анықтау. Зерттеудің негізгі нәтижелері мен ережелері, ғылыми ұсыныстары 11 жарияланымда көрініс тапқан. Оның ішінде: 5 мақала ҚР БҒМ БҒСБК бекіткен журналдарда, 5 мақала ғылыми халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияларда, 1 мақала Scopus базасына кіретін журналда жарияланған.

Зерттеу материалдарының сыннан өтуі. Диссертациялық жұмыстың теориялық нәтижелері мен қорытындылары Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің мемлекет және құқық теориясы және тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы кафедрасының ғылыми семинар мәжілісінде талқылаудан өтті.

Диссертациялық жұмыстың құрылымы. Құрылымы бойынша диссертация белгілеулер мен қысқартулардан, кіріспеден, үш тарау мен он тараушадан тұратын негізгі бөлімнен, қорытынды мен пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.